

TUSOR PÉTER

Katolikus király apostoli jogai?

A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918

(VÁZLAT)*

Historiográfia

A „főkegyúri jog” problémakörén kívül aligha van a magyar történelemnek még egy olyan, az államalapítás korától egészen a 20. századig ívelő kérdése, amely – leginkább az aktuális egyházpolitikai érdekek miatt – ha változó intenzitással is, de majd ötszáz esztendeig a politikai és tudományos érdeklődés középpontjában állt volna.¹

A kérdés historiográfiája változatos és izgalmas. Történészek, jogtörténészek, egyháziak és világiak hosszú sora foglalkozott a problémával mind Magyarországon, mind Rómában a 17. századtól a 20. századig. Az 1630/40-es évek fordulóján pápai bullát is hamisítottak a magyar királyi patronátus kánonjogi alapjainak igazolására. Eszerint maga II. Szilveszter (999–1003) adományozta a patronátus jogát a magyar állam és egyházalapító I. (Szent) István királynak (997–1038, király 1001-től). A bulla szövegét 1644-ben a Galilei-perben is szerepet vállaló Melchior Inchoffer publikálta (*Annales Ecclesiastici Regni Hungariae*), és jó évszázadig fejtette ki hatását. Hamis voltára először Kollár Ádám Ferenc hívta fel a figyelmet, aki 1762-ben egyenesen a királyi felségjogból eredeztette a patronátust.² (A bulla hamisításának roppant izgalmas kérdésére különféle válaszok születtek, egyiket sem tartjuk megnyugtatónak.)³ 1885-ben Balics Lajos a 12. század eleji Hartvik-legendája szerint Szent Istvánra ruházott kvázi apostoli követi jellegből vélte kikövetkeztetni eredetét, vele szemben

* Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban, az MTA TKI támogatásával. A Cambridge-i Egyetem által szervezett „*Monarchy and Modernity since 1500*” című nemzetközi konferencián (Cambridge, 2019. január 8–9.) tartott előadás magyar nyelvű, jegyzetelt változata. Vö. https://institutumfraknoi.hu/hirek/eloadas_cambridge_ben_monarchia_es_moder_nitas_1500_tol_cimu_konferencian

¹ A témával foglalkozó alapvető monográfia és forráskiadvány: Fraknói Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest, 1895.; uő: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal*. 1–3. köt. Budapest, 1901–1903.; Fraknói Vilmos: *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*. Budapest, 1899.

² Kollár, Adamus Franciscus: *Historia diplomatica iuris patronatus*. Vindobonae, 1762.; uő: *De Originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra Apostolicorum Regum Hungariae*. Vindobonae, 1764.

³ A kutatástörténet gondos összegzése és a probléma alapos elemzése: Bene Sándor: *A Szilveszter-bulla nyomában (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja)*. In: Veszprémy László (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 2002. (Nemzet és emlékezet 1.) 143–162.; uő: *A Szilveszter-bulla nyomában (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja)*. In: Bene Sándor (szerk.): „Hol vagy István király?” *A Szent István-hagyomány évszázadai*. Budapest, 2006. 89–124.

Fraknói Vilmos vatikáni kutatásai alapján az egyházmegye alapításokból tette ugyanezt. Kolányi Ferenc a királyi magánkegyuraság kiterjesztésének, Eckhart Ferenc a német *Eigenkirche*-jelenség magyarországi folyamánának tekintette.⁴ A vita különösen élessé vált, és a publicisztika fórumait is megjárta az utolsó magyar király, IV. Károly (1916–1918) lemondását (uralkodói jogai gyakorlása 1918. őszi felfüggesztése), majd halálát követően. Még a magyar katolikus kánonjogász klérus is két részre szakadt: a szélsőségesen állam-, pontosabban nemzetpárti, még a köztársasági kormány főkegyuraságát is elismerőkre (például Timon Ákos, Ferdinándy Géza) és az eltökélt ultramontanistákra (mint Baranyay Jusztin, Huszár Elemér).⁵ A tudományos érvekkel vitatkozó felek abban sem tudtak megegyezni, hogy a magyar királyi jogosultsága végső soron egyházi vagy közjogi alapokra vezethető-e vissza. Csizmadia Andor az 1960-as években – aligha elválaszthatóan a szélsőséges etatista államszocialista felfogástól – az uralkodó államfői jogából, elsősorban állami jogalaphoz eredeztette.⁶ A bullahamisítás melletti másik szenzációs historiográfiai izgalom az, hogy a kánonjogi eredet igazolásául szolgáló, de csak szekundér hivatkozásokból ismert úgynevezett „konstanzi bulla” szövegét csak a 2. világháború idején azonosította Mályusz Elemér.⁷

A magyar királyi főkegyúri jog kezdetei (15–16. század)

Nézzük meg röviden, mi is lehetett a magyar királyok patronátusa kifejlődésének valós történeti kontextusa. Az általános európai tendenciának megfelelően a 14. század második felétől Magyarországon is egyre nagyobb mértéket öltött az egyházi javadalmak adományozása feletti világi befolyás, amely viszonylag korán törvényi, dekrétumi formában is testet öltött. A rendelkezések nemcsak azt mondták ki, hogy a királyi beleegyezést nélkülöző pápai adományozások érvénytelenek (1394, 1397), hanem az összes pápai rendelkezés életbeléptetését uralkodói kontroll alá helyezték (*placetum regium*, 1404). A kezdeti szakaszában leginkább az angliaihoz hasonlítható fejlődés⁸ a gyakorlatban már az 1400-as évek első évtizedeiben messze túllépett minden kortárs példán, sőt a konstanzi zsinaton (Luxemburgi) Zsigmond királynak (1387–1437) – a pillanatnyi erőviszonyokat kihasználva – az európai államok közül elsőként sikerült a Szentszékkal elismertetnie befolyását országa egyházi javadalmainak adományozására. A Bíborosi Kollégium által kiállított és Mohács után több mint négyszáz évig hasztalanul keresett bulla a következőképpen körvonalazta a magyar király jogosítványait: a bíborosok kötelezettséget vállaltak arra nézve, hogy az Apostoli Szék a jövőben a

⁴ A fentiek Mezei Barna (Bánk József, Kánoni jog I–II, Budapest 1960 c. munkájának vonatkozó részéből merítő) szócikke alapján, kisebb módosításokkal. Diós István – Vicszián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. 1–17. köt. Budapest, 1993–2014. Online: <http://lexikon.katolikus.hu/F/f%C5%91kegy%C3%B1%20jog.html> (letöltés: 2018. dec. 11.).

⁵ A különféle álláspontok bemutatása: Tomcsányi Lajos: *Vita a főkegyúri jogról*. Budapest, 1923. Lásd még tőle: *A főkegyúri szerepe a püspökök kinevezésénél*. Budapest, 1922. A kurialista álláspont újabb áttekintése: Erdő Péter: *Egyházi jog a középkori Magyarországon*. Budapest, 2001. 200–213. Az ekkori történeti fejleményekre, a köztársasági főkegyúri igényekre: Tengely Adrienn: *A főkegyúri jog kérdése az első magyar köztársaságban*. In: Klestenitz Tibor – Zombori István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt*. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Budapest, 2015. 189–199., különösen 192–195.

⁶ Csizmadia, Andor: *Die Entwicklung des Patronatsrechtes in Ungarn*. Archiv für Österreichisches Kirchenrecht, Jg. 25. (1974) 308–327.

⁷ Felfedezését jóval később publikálhatta. Mályusz Elemér: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. Budapest, 1958., különösen 9–19.

⁸ Vö. Bireley, Robert: *The Refashioning of Catholicism 1450–1700. A Reassessment of the Counter Reformation*. Washington, 1999. 73.

magyarországi püspökségek és nagyobb javadalmak adományozásánál tekintettel lesz a magyar királyok személyi javaslataira. Teszik mindezt Zsigmondnak a Konstanzi Zsinaton az egész kereszténységnek tett szolgálataira és Magyarországnak az oszmán terjeszkedéssel szemben mutatott hősie ellenállására tekintettel.⁹

A huszonegy bíboros aláírásával ellátott irat egyértelműen rendelkezik az annáták és kisebb javadalmak kérdésében, mely utóbbiak kánoni intézménye átmeneti tétovázás után ugyancsak az ország határain belülre, ordináriusi illetékesség alá került. A püspökségek esetében ez egyáltalán nem mondható el. Zsigmond messzemenő igényeinek csupán közvetve tesz eleget, ha előjáróban megemlíti, hogy a magyar királyok – közelebbről nem részletezett – ősi hagyományon (*ex vetere consuetudine*) alapuló bemutatási (*praesentare*), azaz kegyúri jogát a továbbiakban nem kívánja kétségbe vonni. Ugyanakkor egyedül a megfelelő személyek megnevezésére ad felhatalmazást (bár nem a *nominare*, hanem az ezzel egyenértékű *supplicare* igét használja). Az óvatos megfogalmazás ellenére alapot szolgáltatott arra, hogy a hazai gyakorlat és törvények sorában testet öltő jogalkotás (1439, 1440, 1445, 1446, 1447, 1458, 1486, 1495, 1514) az ország egyházi tisztségei feletti teljes körű uralkodói befolyást Róma által formálisan is elfogadottnak tekintse.

A magyar államjogi felfogás már a 16. század elejére kikristályosodott. Évszázadokra meghatározó alakjában Werbőczy István fogalmazta meg 1514-ben. Eszerint Magyarországon minden egyházi javadalom adományozása a király joga, a pápát kizárólag a *confirmatio* illeti meg. Tételét négy érveléssel támasztotta alá: **1.** Magyarországon minden egyház: püspökség, apátság, prépostság alapítói a királyok voltak, tehát az ezek feletti rendelkezés mint kegyurakat őket illeti meg. **2.** A magyarság nem apostoli tanításra, hanem uralkodójának, Szent Istvánnak köszönhetően tért át. Az általa alapított egyházak élére ő nevezte ki a főpapat, mindehhez pápai jóváhagyást és megerősítést nyert. **3.** Ha lett is volna a pápáknak valamiféle joguk, az elévült ötszáz év alatt, amikor is a királyok a beneficiumok betöltését háborítatlanul gyakorolták. **4.** Az ország ezen kiváltságát (*libertas regni*) a konstanzi zsinat is elismerte külön privilégiumban.¹⁰

A főkegyúri jog kifejlődése (16–17. század)

Nincs terünk arra, hogy végigtekintsük a magyar egyházszervezet felett a kora újkorban késő középkori alapokon kiteljesedő állami kontroll fejlődésének folyamatát. Néhány sajátosságára hívjuk fel csupán a figyelmet. Az egyik ilyen különlegesség, hogy a magyar királyi kegyuraságot – ellentétben például a francia vagy a spanyol, portugál viszonyokkal – sohasem szabályozta konkordátum vagy pápai bulla. A magyar gyakorlat a 15. század elejétől fogva gyakorlatilag totális kontrollt jelentett az egyházszervezet személyi és anyagi viszonyai felett. A 20. század elejéig lényegében változatlan szövegű királyi kinevező iratok ekkortól kifejezett adományozásról (*collatio*) szólnak. Ezt nem hallgatják el a Rómába küldött bemutató iratokban sem (*praesentatio*), melyekben rendre a pápa áldását (*benedictio*) kérik csupán, illetve miként a káptalani kánoni választások esetében, megerősítését (*confirmatio*). Mindez

⁹ Konstanz, 1417. szeptember 19. Facsimiléje: Tusor, Péter: *The Papal Consistories and Hungary in the 15th–16th centuries. To the history of the Hungarian Royal Patronage and Supremacy*. Budapest–Rome, 2012. 44–45.

¹⁰ Werbőczy, István: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclityi regni Hungarie*. Viennae, 1517. pars. I, tit. 11. Minderre részletesebben: Tusor Péter: *A konstanzi bulla „alkalmazása”*. *A magyar királyi főkegyúri jog a 15–16. században*. In: Bárány Attila – Pósan László (szerk.): „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Debrecen, 2014. 219–239.

de iure teljességgel elfogadhatatlan volt Róma számára, *de facto* azonban pár alkalmi próbálkozást leszámítva érdemben nem tett lépéseket, bár a 17. századra az elvi jellegű viták megszorodtak. A pápaságnak több oka is volt erre: Luxemburgi Zsigmond befolyása, Magyarország erős középhatalmi szerepe a Hunyadi- és Jagelló-korban (1457–1526), ezt követően pedig a magyar korona Habsburg-kézbe kerülése, majd két megszakítással egészen 1918-ig tartó perszonáluniója a szent római, illetve az osztrák császári koronával. A Habsburg császári befolyásnak köszönhető, hogy az 1560-as évektől már a pápai konzisztóriumok aktáiban is feltűnnek az utalások az uralkodói közreműködésre a magyar püspöki székek betöltésénél (“*ad nominationem Imperatoris uti regis Hungariae*”).

Az 1417-es konstanzi engedmény rendkívül korai, a bulla formájú kiállítás ellenére azonban csupán a konciliarizmus milióijében fogant testületi ígérvény volt, még ha nem is a zsinaté, mint Werbőczy nyomán évszázadokig gondolták, hanem a Bíborosi Kollégiumé. A jövő azonban nem a konciliarizmusé, sem a bíborosi oligarchizmusé, hanem a pápai centralizációé, majd abszolutizmusé volt. Ez utóbbi olyan zsinati határozatokat is zárójelbe tett, mint a zsinati főséget kimondó *Sacrosancta...* kezdetű dekrétum. Nem lepődhetünk meg azon, ha a pápaság nem tartotta magára nézve kötelezőnek az engedményt, melynek szövege rövid idő alatt – jó fél évezredre – feledésbe is merült. Abban, hogy a pápák a 16–17. században végig eltúrték a magyar királyok kegyuraságát, szerepet játszott az ország mind inkább periférikus jellege és minden korábbinál hangsúlyosabban az oszmán szárazföldi terjeszkedéssel szemben folytatott küzdelme (a már a konstanzi bullában is megjelenő kereszténység védőbástyája-szerep), melyet megnyugtatóan 1718-ban, épp négyszáz éve zárt le a passarowitzi béke.¹¹

A 17. században keletkezett kúriai szakvélemények mint létező, de bizonytalan eredetű jelenségként tekintettek a magyar patronátusra. Legfeljebb mint a mindenkori magyar király személyének szóló privilégiumként voltak hajlandók interpretálni azt. A Római Kúria ugyanakkor mindazon püspökségek esetében, amelyek ténylegesen a magyar királyok uralma alatt állottak, nem támasztott elvi akadályt királyi püspökkinevezésekkel szemben.¹²

Ezzel párhuzamosan Werbőczy *Tripartituma* a magyar rendi feudális berendezkedés bibliájává vált, annak ellenére, hogy sohasem iktatták törvénybe. Fontos tudni, hogy Magyarország a 17. század végéig, 1687-ig rendi választó monarchia volt. Sőt a Habsburg-ház örökösödésének, majd leányági örökösödésének (1723, *Pragmatica Sanctio*) kimondása után 1848-ig közjogi jellegét tekintve alapvetően feudális rendi monarchia maradt a lipóti, tereziánus, jozefinista és posztjozefinista törekvések ellenére is. 1608-ra tisztázódtak az úgynevezett rendi dualizmus működési feltételei: a hatalmat a rendek és az általuk választott uralkodó közösen gyakorolják. A középkori *prelati et barones* örököséiként a két államalkotó rend: a *status ecclesiasticus*, élén az esztergomi érsekkel, Magyarország primásával és a nemesség, a *status saecularis*, élén az ország nádorával (*palatinus sive prorex Hungariae*). (A polgárság szerepe sajnos végig elhanyagolható maradt.) A hatalmi berendezkedés szép szimbolikus kifejeződése, hogy az uralkodót 1608-tól egyszerre koronázza meg az esztergomi érsek és a nádor katolikus szertartás keretében. A nádor ugyanakkor elvileg protestáns is lehetett, személyét az országgyűlés 1790-ig az uralkodó által jelölt 2-2 katolikus, illetve protestáns főúrból választotta. (A nádor tiszte 1848-tól betöltetlen volt, az Osztrák–Magyar

¹¹ Vö. Tusor, Péter: *The Hungarian Episcopate and the Papacy after 1526*. In: Bárány, Attila (ed.): *The Jagiellonians in Europe. Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*. Debrecen, 2016. (Memoria Hungariae 2.) 185–206.

¹² Fraknoi: *A magyar királyi kegyúri jog*, 352–393.; uő: *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*. 3. köt. 353–379.; uő: *Oklevéltár*, n. 158., 165., 167. etc.

Monarchia fennállása idején a miniszterelnökök nádorhelyettesként koronáztak, 1916-ban a református Tisza István.)¹³

Témánk szempontjából a legfontosabb mozzanat az, hogy a *status ecclesiasticus* például a Birodalommal ellentétben katolikus maradt. Püspökségeket ugyan hosszabb-rövidebb időre szekularizáltak (mint például Váradot, Gyulafehérvárt, illetve Egert), és számtalan kisebb javadalmat is, az evangélikus, illetve református egyházszervezet azonban párhuzamosan, az államtól függetlenül épült ki, tiltott, túrt, majd végül az 1734-ben III. Károly (1711–1740) által recipiált formában (*II. Carolina Resolutio*). Autonómiával, ugyanakkor mindvégig szerény anyagi javakkal rendelkeztek.¹⁴ Az olyan ötletek, mint Alvinczi Péter, az erdélyi fejedelem református lelkészének esztergomi érseksége, az 1620-as évektől nem vetődtek fel többé. Nem nehéz belátni, hogy mindez kizárólag a *Tripartitum*ban pontokba foglalt, jószerével kodifikált uralkodói egyházfőségnek volt köszönhető. A mind a török hódítást, mind a protestantizmus terjedését túlélő középkori egyházszervezet konfesszionálisát a mindenkor magyar király vallása határozta meg. Nem véletlen, hogy Alvinczy Péter imént említett esztergomi érseksége a református Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) 1620. évi beszercebányai magyar királlyá választása nyomán vetődött fel, aki azonban a harmincéves háború aktuális realitásaira tekintettel hamarosan lemondott a *rex electus Hungariae* címről, nagyon bölcsen óvakodott megkoronáztatni magát (Alvinczi esztergomi érsekként épp erre vállalkozott volna, helvét felekezetét államegyházi pozícióba emelendő...).¹⁵ A magyar klérus megingathatatlan eltökéltsége a királyi kegyuraság fenntartása mellett és hűsége a nem magyar, ugyanakkor intranzigens katolikus Habsburgokhoz az ország multikonfesszionálisával a katolikus felekezet hegemoniája fenntartásának igényével magyarázható. A magyar király egyházfőségének köszönhetően meg lehetett védeni és idővel ki lehetett terjeszteni a katolikus hegemoniát a protestantizmussal szemben. Egy korlátlan, kizárólag kánonjogi alapokon nyugvó római szupremácia égisze alatt egészen biztosan nem sikerült volna.

A magyar királyi egyházfőség ideológiája

Magyarországon nemcsak arról volt csupán szó, miként a kegyuraságok alacsonyabb szintjein, hogy a templomot fenntartó kegyúr épp aktuális vallási nézetei szerinti lelkészt választott, és ez meghatározta nemcsak a templom, hanem a hozzá tartozó közösség felekezetiességét is, mint ahogy Magyarországon rendre megtörtént a 16–17. században. Arról sem beszélhetünk, hogy az uralkodó az állami főhatalom jogán határozta meg alattvalói vallását, miként

¹³ Magyarország kora újkori történetére további irodalom: R. Várkonyi Ágnes: *Europica Varietas, Hungarica Varietas, 1526–1762. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1994.; Almási, Gábor – Brzeziński, Szymon – Horn, Ildikó – Teszelszky, Kees – Zarnóczy, Áron (ed.): *Divided Hungary in Europe. Exchanges, Networks and Representations, 1541–1699*. Vol. 1–3. Newcastle upon Tyne, 2014. A rendiség működésére: Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Keszthely, 2010., különösen 29–42.; uő: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest, 2016.

¹⁴ Az 1500 utáni magyar egyháztörténetére lásd a klasszikus egyháztörténeti monográfiák vonatkozó részeit: Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Budapest, 1985. 17–268.; Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Veszprém, 1929. 105–375. (repr. 1985, Tudománytár); Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München 1973². (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 1.) 209–514.

¹⁵ Frankl (Fraknoi) Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. 1. köt. Pest, 1868. 539–554. Alvinczi ajánlatát Fraknoi Révay Péter *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae* című műve nyomán idézi (550–551.)

az a Szent Római Birodalomban 1555–1648 között törvényben volt. A *cuius regio eius et religio* elve Magyarországon sohasem lett törvénybe iktatva. Ha egyes földesurak vagy olykor maga az uralkodó (mint például I. Lipót [1657–1705] az 1670-es években) meg-megpróbálkoztak érvényesítésével, annak nagy felzúdulás vagy egyenesen lázadás (mint Thököly Imréné 1678-tól) lett a vége. Magyarországon ugyanis az 1604–1606 közötti, Bocskai István által vezetett vallásháborút lezáró bécsi béke cikkelye értelmében a vallásszabadságot iktatták törvénybe 1608-ban.¹⁶

A magyar királyok kvázi egyházfősége, láthattuk, ténylegesen a nagy nyugati egyházszakadás idejére megy vissza, amikor is a több „törvényes” pápa idején nemcsak a szentségek érvényébe vetett hit ingott meg alapjaiban, hanem a helyi egyházszervezetek feletti kuriális ellenőrzés is. Az ideológiai érv, amely a konstanzi bullában mégcsak „Magyarország királyainak ősi hagyományán alapul” lapidáris tómondatban jelenik meg, Werbőczynél már egyértelműen Szent Istvánra vezetődik vissza. A 16–17. század fordulóján a legenda és krónika-irodalom nyomán eszmeileg az államalapító szent király egyházszervezői „apostoli öröksége” helyeződött a középpontba, mely apostoli jelleg utódaira is átháramlott. Az 1600 körüli magyar felfogást és gyakorlatot a legáttekinthetőbben Camillo Caetani nuncius (1591–1592) fogalmazta meg utódának, Cesare Specianónak (1592–1598) hagyott 1592-es instrukciójában: „A Magyarországon meglévő problémáknak, miszerint, hogy Ófelsége nem tölti be a püspöki székeket, illetve hogy a püspökségeket saját döntése alapján penziókkal terheli meg, valamint hogy a főpapok előszeretettel hívják magukat püspöknek apostoli megerősítés nélkül, nos, ezeknek a problémáknak maguk a magyar főpapok az okai. Ők, hogy az uralkodó kegyét elnyerjék, azt állítják, hogy Szent István királyuk alapított minden egyházmegyét, és hogy királyaik Európa összes uralkodójánál kiváltságosabb, mintegy megszentelt joghatóságot gyakorolhatnak a püspökségek felett. Amit feltétlenül számon kell kérni rajtuk, habár az Apostoli Szék és képviselői iránt alázattal viseltetnek, és ezért a szeretet különféle jeleit kell irányukba mutatni....”¹⁷

A magyar királyok szakrális, apostoli egyházfőségére – amely nem más, mint az investitúra-harc előtt kétségkívül létezett *ex officio* uralkodói szentség sajátos kora újkori reinkarnációja – elsődlegesen a magát Trientben újradefiniáló pápaság jelentett veszélyt. Már Werbőczynél is láthattuk, hogy – mondjuk ki végre ezt a szót – a sajátos magyar államegyháziság leginkább Róma igényeivel szemben volt kénytelen meghatározni önmagát, és legalább annyira, mint a protestantizmussal szemben! A 16. században általánossá vált a gyakorlat, hogy

¹⁶ A magyarországi vallásszabadság összetett kérdéskörére: Péter Katalin: *Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága, Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból.* Budapest, 1995. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.) 129–151., 246–249.; Tóth István György: *Hittérítés vallásszabadság nélkül. Olasz misszionáriusok és magyar nemesurak a 17. századi Magyarországon.* Századok, 135. évf. (2001) 6. sz. 1313–1347.

¹⁷ „*Di questi inconvenienti, che si vedono in Ungaria, che sua maestà non provvede alle chiese, che grava i vescovati di pensione d'autorità propria, li prelati ardiscono di chiamarsi vescovi senza la confirmazione apostolica; ne sono causa l'istessi prelati, li quali per acquistare la grazia di sua maestà asseriscono, che il santo re Stefano di Ungaria ha fondato tutte quelle chiese, et che i re loro hanno azione sopra i vescovati più privilegiata che gli altri re dell'Europa et giurisdizione quasi sacrata. Et meritano sopra id ciò gran riprensione, sebbene per il resto si mostrano molto devoti della sede apostolica et de suoi ministri, et devono essere trattati con ogni sorte di amorevolezza da vostra signoria con lettere in questo ingresso et poi secondo l'occorrenze delle loro venute in questa corte.*” Biblioteca Casanatense (Roma), ms. 2672, f. 84r. Kiadása: Schweizer, Joseph (Hg.): *Die Nuntiatur am Kaiserhofe. III. Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconte 1589–1591, Camillo Caetano 1591–1592.* Paderborn, 1919. 584–585. n. 284.

a püspökök csupán királyi kinevezéssel vették át egyházmegyéjük kormányzását, és felszentelés nélkül vezették azt *in temporalibus et in spiritualibus*. Az egyes püspökök a gyakori székváltások során még a 17. században is megelégedtek azzal, hogy csupán egyszer szereztek meg pápai bullákat, felszentelésükhöz utána továbbra is megelégedtek az uralkodói kinevezéssel. Sőt 1639-ben a Róma engedélye nélküli püspökszentelés elképzelése is felvetődött a magyar püspökök 1639. évi gyűlésén, igaz, nem a Szent István-i, hanem az ókeresztény hagyományra hivatkozva. Az eseményt az Örök Városban skizmával való fenyegetésként tartották számon, legalábbis a Propaganda Kongregáció titkára, Francesco Ingoli visszaemlékezése szerint. Egyik fő kiváltó oka az volt, hogy Róma számos olyan püspökség uralkodói kinevezését nem volt hajlandó elismerni, amelyek a protestantizmus, az oszmánok vagy éppen Velence terjeszkedése miatt nem állottak aktuálisan a magyar királyi fennhatóság alatt. A Lósy Imre prímás (1637–1644) vezette katolikus hierarchia erőlesen felszólította III. Ferdinándot (1637–1655) a magyar Szent Korona jogaink védelmére a pápával szemben.¹⁸ A Barberini-pápa VIII. Orbán alatt, aligha elválaszthatatlanul a harmincéves Habsburg-ellenes politika mozgásaitól, szokatlanul felerősödtek a magyar királyok kegyurasága körüli kúriai viták, kiegészülve az annátafizetés kérdésével. A probléma az 1660-as években főbb vonalaiban rendeződött. A kialakuló *modus vivendi* lényege az, hogy a Szentszék a korabeli tudás szerint Szent István által alapított egyházmegyék esetében minden fenntartás, vizsgálat nélkül elfogadta azt, még akkor is, ha a török szultán vagy az erdélyi fejedelem fennhatósága alatt álltak (Kalocsa-Bács, Csanád, Pécs vagy Várad).¹⁹

Az összes többi uralkodói kinevezést viszont szinte kivétel nélkül elutasította a római Kúria. A 16. század végétől a bécsi udvarban működő magyar királyi kancellária ugyanis elkezdett adományoztatni II. Rudolffal (1576–1608), majd később II. Mátyással (1608–1619), II. és III. Ferdinánddal (1619–1637 és 1637–1657), illetve I. Lipóttal minden olyan püspöki címet, amely a megmaradt királyi regisztrátúra, a *Libri Regii* okleveleinek úgynevezett méltóságosoraiban a 14. századtól kezdve fennmaradtak. Leginkább a 14–15. századi geopolitikai helyzetnek megfelelően balkáni, dalmáciai püspöki székek címeit kezdték el újra használni. A kezdeti zavarok után a pápaság a 17. század derekától megtagadta a kánoni szentesítést ezen püspökségekhez, egyedül a knini (*Tininiensis*) és a belgrádi maradhatott *consecrabilis* titulus. Egészen a 20. századig magyar segédpüspököket szenteltek erre a címre. Már önmagában az is különleges, hogy egy címzetes püspök felszentelése egy világi uralkodó által adományozott címre történjék – ne pedig egy ókorban, kora középkorban elpusztult kis-ázsiai, észak-afrikai stb. címre. Az viszont egyenesen szenzációs, hogy a 17. századtól egészen a 20. századig a magyar királyok harmincegynéhány püspöki titulust úgy adományoztak, hogy azokat már fel sem terjesztették Rómába. Egyesek már csak pusztá címek voltak (Ansariensis/Osor), mások a Propaganda Kongregáció missziós püspökei viseltek, majd idővel rendszer püspöki székké alakultak (Scopiensis/Szkopje), továbbiak pedig mindvégig jól szervezett egyházmegyeként működtek rezidens püspökkel az élen a Velencei Köztársaság, majd

¹⁸ Tumor, Péter: *Episcopal Crisis in the Hungarian Episcopate (1639)*. In: Tumor, Péter – Sanfilippo, Matteo (ed.): *Il papato e le chiese locali. Studi – The Papacy and the local Churches. Studies*. Viterbo, 2014. (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 4.) 147–166.

¹⁹ Fraknói: *A magyar királyi kegyúri jog, 352–393.; Magyarország összekötetése a Szentszékkel*. 3. köt. 353–379.; *Oklevéltár*, n. 169. Erdélybe apostoli kormányzót neveztek ki Damokos Kázmér személyében. Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. Budapest–Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae I/2.) 189–239.; valamint a római missziószervezés tágabb összefüggésében: Tóth István György: *Ahogy Róma látott minket. Magyarország és Erdély a Propaganda jelentéseiben a 17. században*. Századok, 136. évf. (2002) 3. sz. 547–581.

később Ausztria, Ausztria–Magyarország dalmáciai területein (Vegliensis/Veglia/Krk). A királyok által így kinevezett magyar papok – jórészt kanonokok, teológiai professzorok, apátok, prépostok – választott püspöki címet viseltek, a liturgiát leszámítva püspöki öltözetet, jelvényeket viseltek, püspök úrnak szólították őket.²⁰ Például Fraknoi Vilmos, a legjelentősebb magyar pozitivistá történéssz, a módszeres vatikáni magyar történeti kutatások kezdeményezője a mai horvát turistaparadicsom Raabnak, olaszul Arbénak, noha 1828-ban a püspökséget megszüntették és beolvasztották a vegliaiba, 1889-től haláláig, 1924-ig viselte választott püspöki címét²¹

A jelenségre a grandiózus *Hierarchia Catholica* összeállítása során rácsodálkozó Remigius Ritzler külön tanulmányt szentelt a kérdésnek, melyben kánonjogi kuriózumként tekintett a „Magyar Korona püspökeire”.²² Ennél azonban jóval többről volt szó: a kora újkori magyar felfogás szerint a magyar királyoknak hasonlóan apostoli jogai voltak, mint az Apostoli Széknek, és míg az utóbbinak Péter és Pál örököseként, az előbbinek pedig a magyar nép kereszténységre térítőjének, Szent Istvánnak az örököseként.²³ Ezt az apostoli örökséget a hagyomány szerint Szent Istvánnak tulajdonított koronával történt megkoronázással és felkenéssel kaphatta csak meg a mindenkori uralkodó. A bizonyíthatóan a 12. század végétől jelen formájában már létező „Szent Koronának” külön kultusza alakul ki a 17. században Szent Istvánéval egyetemben. Az utóbbi kultuszt legitimációs céllal a Habsburgok is felkarolták, leginkább a császári méltóságot női volta miatt nélkülözni kényszerülő Mária Terézia (1740–1780), aki Szent István Rend néven alapította meg 1764-ben a magyar állam máig legnagyobb kitüntetését.²⁴

Mária Teréziától az áprilisi törvényekig (1740–1848)

A királynő uralkodása fordulópont a magyar királyi kegyúri jog történetében. A Gerard van Swieten és Wenzel Anton von Kaunitz hatására mindinkább ún. „felvilágosult abszolutista” politikát folytató uralkodónő rá tudja venni XIV. Benedek (1740–1758) pápát, hogy ismerje el „apostoli királyi” jellegét. Bár ezt a pápa csak címadományozás formájában hajlandó megtenni, a magát ezentúl explicite „*rex apostolicus Hungariae*”-nak címző királynő még a káptalani méltóságok adományozásának jogát is magához vonta. Elődei korábban megelégedtek

²⁰ A jelenségre legújabb (kisebb-nagyobb tévedésekkel): Bahlcke, Joachim: *A „Magyar Korona püspökei”. Adalék az egyház 17–18. századi társadalom- és alkotmánytörténetéhez.* Történelmi Szemle, 48. évf. (2006) 1–24., 20–21.

²¹ Fraknoi: Pásztor, Lajos: *L’Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknoi.* Archivio della Società Romana di Storia Patria, vol. 100. (1977) 143–166.

²² Ritzler, Remigius: *Die Bischöfe der Ungarischen Krone.* Römische Historische Mitteilungen, Jg. 13. (1971) 127–164.

²³ A „totális Szent István-i eszme” megjelenése már 1638-ban kimutatható. Ebben nemcsak a korona és a hatalom, hanem az egyház is teljes egészében az „övé”, az „*Ecclesia Hungarica*” apostoli és szent királytól nyeri eredetét, legitimitását és identitását. Vö. Lippay György egri püspök és kancellár emlékiratát: Prímási Levéltár (Esztergom), Archivum Saeculare, Acta radicalia, Classis X, No. 196, 33. cs., ff. 459–462. Közlése: Tusor Péter: *Rationes, ob quas cancellarius Ungariae a residentia episcopali excusari merito debet.* In: Horn Ildikó – Lauter Éva – Szirtes Zsófia et al. (szerk.): *Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére.* 1–2. köt. Budapest, 2016. 333–348.

²⁴ Szent István kora újkori kultuszára legújabbban (további irodalommal): Tóth Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. században).* Budapest, 2016.

a káptalanok élén álló nagyprepostok kinevezésével, sőt alkalmi rendelkezésekkel ezeket átadták az általuk kinevezett ordináriusoknak.²⁵

A tereziánus, jozefiánus és posztjozefiánus (1740–1848), illetve neoabszolútikus (1849–1867) időszak sajtója, hogy az alapvetően modern állameszmék és divatos koráramlatok mentén kiépülő „népjobbító” abszolútizmusok egyházpolitikai részét Magyarországon nem pusztán a rációra, a társadalmi szükségletekre és fejlődésre hivatkozva, hanem kvázi egyházfőségük égisze alatt, annak tekintélyével hajtották végre. Erős paradoxonról beszélhetünk: felvilágosult abszolútista egyházpolitika és -kormányzat, amely az investitúraharc előtti uralkodói szakralitást tekintti jogalapnak modernizáló lépéseihez. Ráadásul e paradoxon a jozefiánus és neoabszolútikus időszakokban megkettőződik: II. József (1780–1790) sohasem, I. Ferenc József (1848–1916) pedig az 1867-es kiegyezésig nem koronáztatta meg magát a Szent Koronával, hogy más tekintetben ne kösse hatalomgyakorlásukat az egyházfőségük ideológiáját a késő középkorban, kora újkorban megfogalmazó magyar feudális rendi hagyomány. Ugyanakkor a pápai kiváltság nyomán koronázás nélkül is apostoli királynak címezték magukat trónra lépésüktől kezdve. A jelenség egyfelől az 1526–1918 között fennálló Habsburg–magyar kondomínium szépszámu ellentmondásainak egyike. Másfelől a folyamatos címhasználat igénye a nemzetközi dinasztikus presztízs, diplomáciai protokoll viszonylatában értelmezhető: a *Defensor Fidei*, a *Rex Catholicus*, a *Rex Christianissimus* mellett a Habsburg-uralkodó a *Rex Apostolicus*, mely címet már 1627-ben és 1629-ben megkoronázott magyar királyként III. Ferdinánd 1627-ben még hiába kért VIII. Orbántól.²⁶

A magyar királyi egyházfőség 18–19. századi kiteljesedésének leginkább szembetűnő bizonyítékai az egyházmegye alapítások. 1632-ben még Pázmány Péter bíboros esztergomi érsek (1616–1637) kérvényezte Rómában főegyházmegyéje diszmembrációját a jobb kormányozhatóság végett. 1776-ban Mária Terézia maga végezte ezt el, és alapította meg a rozsnyói és besztecebányai püspökséget, majd egy év múlva a szombathelyi és székesfehérvári egyházmegyét – utólagos pápai szentesítéssel. Míg a királynő előzetesen konzultált az Apostoli Székkel, I. Ferenc (1792–1835) 1804-ben úgy emelte érsekség, illetve metropólia rangjára Egert, illetve hasította ki területéből a kassai püspökséget, valamint csatolta át szintén újonnan alapított püspökségként a Szepességet, hogy VII. Piust (1800–1823) minderről csak egy évvel később értesítette! Hasonló erővonalak mentén ment végbe a görög katolikus egyházszervezet kiépítése, amely intézményes kereteket adott a román és rutén nemzeti öntudat fejlődésének.²⁷

A 18. századi Habsburg nagyhatalmi szerep Európában nem kis részben azon óriási erőforrásoknak volt köszönhető, amelyeket a területi egységét a törökök kiűzésével visszanyerő Magyar Királyság territóriumai biztosítottak a dinasztia számára. Az integer középkori

²⁵ A magyar királyi főkegyúri jog történetére Mária Terézia uralkodásától: Eckhart Ferenc: *A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*. Budapest, 1935., különösen 1–9.

²⁶ Fraknói: *A magyar királyi kegyúri jog*, 342–348.

²⁷ A 18. századi magyar egyháztörténetre: Bahlcke, Joachim: *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*. Stuttgart, 2005. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa 23.); Fazekas István fordításában: *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia: együttműködéstől a konfrontációig, 1686–1790*. Budapest, 2013. Újabban: Forgó András: *Egyház, rendiség, politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein*. Budapest, 2017. Az egyházmegye alapításokra: Borovi József: *Az esztergomi érsek egyházmegye felosztása*. Budapest, 2000. (METEM Könyvek 25.). A görög katolikusokra: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András munkácsi püspök [Tanulmányok]*. Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana I/6.), különösen 49–84.

ország eszméjének fenntartása nem kis részben a magyar egyháziak érdeme. Makacsul ragaszkodtak az 1568-as drinápolyi béke szerint nemzetközi jogilag az Oszmán Birodalomhoz tartozó területek püspöki címei, kisebb javadalmi adományozásának fenntartásához – sőt lehetőségeikhez mérten gondoskodtak e területek pasztorációjáról. A 17. században végig az arisztokrácia vezetőivel karöltve politikai szinten folyamatosan nyomást gyakoroltak a Rajna-menti francia terjeszkedés által lekötött bécsi udvarra. Míg a balkáni, dalmáciai címek fenntartása ironikusnak tűnhet, a visszafoglalt, felszabadított területeken, például Pécsen, Kalocsán, Temesváron, Váradon stb. kétszáz év után újra kiépültek az egyházi központok, nyomukban fejlődésnek indult a plébánia- és iskolahálózat. Irdatlan területeken nem lehetett a tulajdonjogot igazolni. I. Lipót, III. Károly, de még Mária Terézia is főkegyúrként elképesztő birtokokat adományozott egyházi tulajdonba, hogy az erőforrásokat ezáltal a dunai monarchia spirituális, kulturális újjáépítésére fordítsák, újból az Al-Dunánál húzva meg a nyugati kultúrkör határát.²⁸

Ha Hegellel együtt úgy gondoljuk, hogy az állam fejlődése, szerepvállalásának kiteljesedése „természetes szükségszerűség”, akkor úgy vélhetjük, hogy a felvilágosult abszolutizmusnak és a magyar királyok katolikus egyházfőségének különleges elegye a 18. századi Európa perifériáján komoly *modernizációs* teljesítményre volt képes. De nemcsak a felszabadított dunai területek újjáépítése kapcsán mondhatjuk el ezt. A XIV. Kelemen (1769–1773) által felosztatott jezsuiták magyarországi vagyonát úgynevezett „Tanulmányi Alap”-ba (*Fundus Studiorum*) szervezték 1773-ban, melyet a II. József által megszüntetett szerzetesházak, majd rendek vagyonával 1782-ben úgynevezett „Vallásalappá” (*Fundus Religiosus*) bővítették. Felhasználásáról mindig a király rendelkezett a Budán székelő Helytartótanács Vallásügyi Bizottságának (*Commissio Ecclesiastica*) közreműködésével, és saját belátása szerint kizárólag az oktatási és plébániai (lelkipásztori) hálózat fejlesztésére fordította a korábbi kolostori bevételeket.²⁹ I. Ferenc 1802-ben a magyar rendek kérésére a bencés, ciszterci és premonstrei rend működését újra engedélyezte, és visszaadta vagyonunkat. Egyúttal szigorú tanítási kötelezettséget írt elő számukra, gyakorlatilag tanítórenddé formálta át őket Magyarországon, melynek hatása máig meghatározó a középfokú oktatásban.³⁰

Összegzés és kitekintés

Ezen a ponton végre fel kell tennünk a kérdést, hogy miben különbözik a magyar királyi kegyuraság attól az állami felügyelettől, amelyet más nyugati monarchiák gyakoroltak szintén 1500 körülől (plusz/mínusz ötven év) a nyugati latin kereszténység helyi egyházszervezetei felett. Hiszen jól ismertek a spanyol *Patronato real* és a portugál *Padroado*, továbbá a gallikanizmus hasonló történeti jelenségei vagy a protestáns államegyháziság, például a *Landeskirche*, illetve az *Ecclesia Anglicana* ismérvei. És tudjuk jól, hogy a Habsburg uralkodók nem magyar területeiken is mind erősebb kontrollt valósítottak meg a katolikus egyházszervezet felett, olyannyira, hogy egyházmege-alapításra itt is találunk példát, Sankt Pölkten

²⁸ Modern feldolgozás Kalocsa-Bács esetében áll rendelkezésre: Tóth Tamás: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmege 18. századi megújulása. Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*. Kalocsa, 2014. (A Kalocsai Főegyházmegei Gyűjtemények kiadványai 8.).

²⁹ A Vallásalapra: Csorba László: *A Vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyok problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918*. Budapest, 1999.

³⁰ Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996. Pannohalma ezer éve*. 2. köt. Pannohalma, 1996. 133skk, 253skk.

esetében, ahol az 1784-es uralkodói aktus szintén megelőzte a pápai bulla kiadását (1785), ami így tehát voltaképpen csak hozzájárulásnak tekinthető („*Zustimmungsbulle*”).³¹

Mindenekelőtt különbözik eredetében: nem találunk olyan konkordátumot, mint az 1516-os bolognai vagy még korábban II. Frigyesé (1452–1493) az osztrák örökös tartományokra, sem olyan, a patronátust elismerő bullákat, mint a II. Gyula-féle (1503–1513) *Universalis Ecclesiae* 1508-ból.³² Különbözik ideológiájában: *Szent István öröksége és kiteljesedő kultusza nyomán az Apostoli Széktől független apostoli jelleget tulajdonítanak neki Magyarországon*, leginkább a magyar katolikus klérus tagjai, de maguk a Habsburgok is. Nem az államhoz, hanem alapvetően a megkoronázott királyhoz kötődik. Csak a 18. század legvégén válik bizonyossá, hogy a *Sacra Corona Regni Hungariae* fennmaradt formájában nem lehetett Szent Istváné, pedig egészen addig úgy hitték. És különbözik mértékében. Teljes kifejtettségében a magyar *Ancien Régime* fennállásának utolsó esztendejéig, 1848-ig több mint négyszáz éves történeti fejlődés eredményeként senki és semmi által nem korlátozva az apostoli magyar királyoknak a következő jogosítványai voltak az ország egész katolikus egyháza felett:

1. a katolikus vallás és egyház, valamint szervezetének védelme; **2.** egyházmegyék létesítése; **3.** megyés, címzetes és választott püspökök kinevezése; **4.** utódlási jogú koadjutorok kinevezése; **5.** tényleges apátok és címzetes püspökök kinevezése (a magánkegyuraság alá tartozók kivételével); **6.** a székeskáptalanok tagjainak kinevezése; **7.** az egyházi javak, ingatlanok felügyelete (elidegenítésük, megterhelésük stb. joga); **8.** az egyházi alapok igazgatása, tetszőleges felhasználása; **9.** a katolikus iskolák és intézmények legfelsőbb igazgatása; **10.** a kegyuraság szabad átruházása természetes vagy jogi személyre; **11.** kegyurasági kérdésben keletkezett kontroverziák eldöntése; **12.** a [földesúri, városi stb.] kegyuraság gyakorlásának, a kongruának, a stóladíjknak stb. szabályozása.³³

Mindezek alapján úgy ítélnék meg, hogy a nagy nyugati egyházszakadás időszakában, a konciliarizmus égisze alatt kialakult, 1500 körülre Werbőczynek köszönhetően már kodifikált magyar királyi kegyuraság a magyarországi hivatalos latin elnevezés nyomán (*ius regium supremi patronatus*) a modern kor *lingua Francájával* egész pontosan a *Hungarian*

³¹ Vö. Dussel, Enrique: *Die Bischofsernennungen in ersten Jahrhundert des Patronats in Latein-Amerika (1504–1620)*. Concilium, Jg. 8. (1972) 538–542.; Sorge, Giuseppe: *Santa Sede e Corona Porthogese. Le controversie giuspatronali nei secoli XVII e XVIII*. Bologna, 1988. (Occidentale e Oriente Christianità 1.) 15–65.; Bergin, Joseph: *The Making of the French Episcopate 1589–1661*. New Haven – London, 1996. 44–56.; Repgen, Konrad: *Der Bischof Zwischen Reformation, Katholischer Reform und Konfessionsbildung (1515–1650)* és Raab, Heribert: *Bischof und Fürst der Germania Sacra zwischen westfälischen Frieden und Säkularisation (1650–1803)*. In: Berglar, Peter – Engels, Odilo (Hg.): *Der Bischof in seiner Zeit, Bischofstypus und Bischofsideal im Spiegel der Kölner Kirche*. Festgabe für Joseph Kardinal Höffner, Erzbischof von Köln. Köln, 1986. 245–314., 315–347.; Rainer, Johann: *Die Politik der Bischofsernennung in Österreich 1648–1803*. Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte, Jg. 85. (1990) 225–235. *Az Ecclesia Anglicana történetére legújabbban*: Milton, Anthony: *The Oxford History of Anglicanism. I: Reformation and Identity c. 1520–1662*. Oxford, 2017.

³² További irodalom: Tuszor Péter: *A barokk pápaság (1600–1700)*. Budapest, 2004. 227–240.

³³ Hermann: *A katolikus egyház története Magyarországon*, 378–381. és *passim*; Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyház, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. 1–2. köt. Budapest, 2005. (História Könyvtár. Okmánytárak 2.) II. 28–32., 35–47.

Royal Patronage and Supremacy kifejezéssel írható körül.³⁴ Inkább praxis, mint teória, bár az ideológiai szál sem elhanyagolható. Ha nem lenne ahistorikus, márpedig az, hiszen a forrásokban sehol sem szerepel az *Ecclesia Hungaricana* kifejezés, az egész jelenséget leginkább plasztikusan *Hungaricanizmus* néven nevezhetnénk. Történeti megítélése az *Ancien Régime* keretein belül egyértelműen pozitív. Lehetőséget biztosított arra, hogy a magyar állam az ország erőforrásaival saját érdekei és belátása szerint gazdálkodjon akár az oszmánok elleni védelmi rendszer fenntartása, akár később az oktatási rendszer bővítése terén. Mindezt anélkül, hogy a pápasággal komolyabb törésre került volna sor. A *Hungarian Royal Patronage and Supremacy* a Habsburg-dinasztia szempontjából pedig nem csupán hatékony államszervező, centralizációs eszköz volt, hanem európai szinten is hozzájárult a dinasztia katolikus nimbuszának erősítéséhez, ugyanúgy apostoli jelleggel felruházva azt, mint magát a pápát.

A katolikus egyház már II. József 1781. évi türelmi rendeletével, illetve a hasonló tartalmú országgyűlési törvényekkel (1790/91. évi 26. és 27. tc.) elveszítette a sokfélekezetű Magyarországon államilag hegemonizált pozícióját. Államvallás volta azonban egészen 1848-ig megmaradt. Sőt az 1848-ban kivívott, de ténylegesen csupán 1867-től létező polgári alkotmányosság korában sem szűnt meg privilegizált jellege. A polgári alkotmány ugyanis nem szüntette meg a főkegyúri jogot, az uralkodó azt a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján gyakorolta, a korábbiakhoz képes gyakorlatilag változatlan formában. Ennek az időszaknak a történeti megítélése azonban jóval összetettebb. Az 1848. évi 20. tc. ugyan kimondta az állam által elismert felekezetek teljes egyenlőségét, a katolikus egyház azonban az apostoli király személyének köszönhetően a többi felekezetenél szorosabban kötődött az államhoz. Ahhoz az államhoz, amely ekkor már liberális állam volt, s amelyben a miniszteri pozíciókat, így a vallás- és közoktatásügyi miniszterét is választásokat nyerő, liberális politikusok töltötték be. A meginduló katolikus autonómiatörekvések nem vezettek sikerre. (Jóváhagyása, mértékének megállapítása a tervek szerint szintén az apostoli király joga lett volna, 13. jogsultságként...)³⁵

A feloldhatatlannak tűnő dilemmára a kettős monarchia, Ausztria–Magyarország összeomlása tett pontot. IV. Károly lemondása (pontosabban az államügyektől való visszavonulása), majd a Habsburg-ház 1921. évi trónfosztása nyomán az Apostoli Szék fél évezred után ismét magához vonta a magyarországi püspöki székek betöltését az összes utódállam területén. A hivatkozás az volt, hogy csupán az uralkodó személyét illető, túrt privilégiumról volt

³⁴ A *Baroque Papacy* című könyvünkben az angol „*Royal Patronage and Supremacy*” kifejezést kiterjesztőleg használtuk, például a spanyol patronátusra is. Úgy véljük azonban, hogy használata katolikus téren valójában magyar vonatkozásban megfelelő. Tusor, Péter: *The Baroque Papacy (1600–1700)*. Viterbo, 2016. 243–252.

³⁵ A 19. század második felének magyar egyháztörténetére: Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 2.); Adriányi Gábor: *Documenta Vaticana. Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról 1891–1920*. Budapest, 2012. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 18.). Ehhez lásd még: Nádori Barbara: *A katolikus autonómia történetéhez. A II. autonómia-kongresszus 9-es albizottságának működése és az erre tett püspöki észrevételek (1898)*. Új Magyar Sion, 4. évf. (46. évf.) (2010) 2. sz. 201–232. A patronátus kérdésére legújabbban: Kovács Kálmán Árpád: *Adalékok a reformátusok és a magyar királyok főkegyúri jogának kapcsolatához*. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Veritas Évkönyv 2017*. Budapest, 2017. 13–31.; uő: *Adalékok a protestáns patronátus dualizmus kori kérdésköréhez*. Sárospataki Füzetek, 21. évf. (2017) 4. sz. 23–45.

szó. *A király nélküli magyar állam szuverenitásának fél évezreden át fenntartott fontos összetevőjét vesztette el, máról holnapra!*³⁶

Az élénk jogi, politikai viták, tárgyalások ellenére a magyar állam ezt követően csupán alkalmi politikai egyeztetések keretében tudott befolyást gyakorolni a magyarországi katolikus püspöki székek betöltésére (*intesa semplice*, 1927), igaz, erre még az úgynevezett államszocializmus idején is képes volt (*intesa pratica*, 1964). 1990 óta a magyar hatóságoknak semmilyen beleszólása nincsen a kérdésbe.³⁷

³⁶ Tóth Krisztina: *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása*. In: Fejérdy András (szerk.): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Budapest, 2015. 85–105. (ezen belül a püspöki javadalmak betöltéséről: 96–99.); uő: *A főkegyúri jog a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján 1920 körül*. In: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás (szerk.): Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Budapest, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae [a továbbiakban: CVH] I/15.) 337–360.; uő: *Instructions for Nuncio Lorenzo Schioppa at the Beginning of His Mission*. In: Fejérdy, András (ed.): *Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l'Ungheria (1920–2015)*. Città del Vaticano, 2016. 106–138.; uő: *Prohászka Ottokár jelöltsége a kalocsai érseki székre. A püspökkinevezések gyakorlatának próbája a király nélküli királyságban vatikáni levéltári források alapján*. In: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok 2015–2017*. Székesfehérvár, 2017. 320–355.

³⁷ Csíky Balázs: *Az esztergomi érseki szék betöltése 1927-ben. Vatikáni források fényében*. In: Tusor Péter (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok)*. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Budapest–Róma, 2012. (CVH I/8.) 253–280.; uő: *Serédi Jusztinián javaslata a magyar püspökök jelölésének új eljárására 1937-ben*. In: Fejérdy András (szerk.): *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*. Budapest, 2015. (METEM Könyvek 84.) 127–145.